

Graži ar protinga? Socialinės Vilniaus merginų tarties variantų reikšmės ir diskurso stereotipai

Loreta Vaicekauskienė

Lietuvių kalbos institutas

loreta.vaicekauskiene@sociolingvistika.lt

Anotacija

Straipsnyje kalbama apie socialines fonetinių kalbos variantų reikšmes – jų atpažinimą, vertinimus ir sąsajas su socialiniais stereotipais. Tyrimo pagrindas – viešajame diskurse skleidžiami socialiniai stereotipai ir pašąmoninio kalbėtojo vertinimo eksperimentu išgautos Vilniaus moksleivių reakcijos į merginas, kurių kalboje pasitaiko užpakalinės eilės lūpinis [ɒ] arba alveolizuotas [s], bei merginas, kurios nevartoja nė vieno iš šių garsų. Tyrimu siekta nustatyti, ar hipotetiškai išskirti trys kalbėjimo stiliai moksleiviams iš tiesų asocijuosis su trimis skirtingais socialiniais tipais. Metalingvistinio diskurso analizė derinama su kalbėtojų vertinimo eksperimento duomenų statistine ir kokybine analizėmis ir žiūrima, kokią įtaką kalbėtojo vertinimams daro socialiniai stereotipai. Eksperimentuojant su Vilniaus paauglių merginų kalbos garsais parodoma, kaip kalbos variantai, net ir būdami skirtingai įsisąmoninti, tampa socialiai reikšmingu indeksu kalbėtojams kategorizuoti į skirtingomis asmeninėmis savybėmis ir profesiniais siekimais pasižyminčius socialinius tipus.

Raktiniai žodžiai: kalbos variantai, socialinė reikšmė, socialiniai stereotipai, eksperimentiniai kalbos tyrimai

Key words: language variation, social values, social stereotypes, experimental linguistics

Sritis: sociolingvistika, socialinė psichologija

1. Įvadas

Šiandieninėje sociolingvistikos teorijoje kalbos variantai interpretuojami iš dviejų – vartotojo ir vertintojo – perspektyvų: 1) kaip formos, kurias kalbėtojai pasitelkia kaip *išteklių* stiliaus raiškai ar socialinei tapatybei konstruoti ir 2) kaip *indeksas*, *ženklas*, kuris, sukeldamas asociaciją su tam tikromis savybėmis ar stiliumi, nurodo į socialinius žmonių tipus. Kurti ir suprasti šiuos ženklus reiškia

dalyvauti socialinėse praktikose, tobulinti socialinę klausą. Šiame straipsnyje susitelkiama į atpažinimo ir vertinimo perspektyvą: atkreipiamas dėmesys į ištobulintą kalbėtojų gebėjimą atlikti sudėtingiausias tapatybės ar stiliaus komponentų derinių analizes, parodoma, kaip žmonės pasitelkia socialiai reikšmingus kalbos požymius kalbėtojams kategorizuoti, kaip kalba susiejama su kalbėtojų tipais, grupėmis ar stiliumi, kaip vertinimus veikia socialiniai stereotipai.

Tyrimas remiasi naujausių sociolingvistinių tyrimų plėtojama indeksų lauko (angl. *indexical field*) konceptu, aiškinančiu kalbos variantiškumą kaip kalbos bendruomenės kuriamas socialines kalbos variantų reikšmes – interpretuojamas ir perkuriamas gyvos kasdienės interakcijos metu (žr. Eckert 2008; Pharao, Maegaard, Møller and Kristiansen 2014). Asociatyvus socialinės reikšmės ryšys su kalbos variantais ar jų kompleksais gali rasti tiesiog iš interakcijos, bet jis taip pat gali būti formuojamas metakalbiniuose diskursuose. Pirmuoju atveju ryšys dažniau bus neišsąmonintas, neartikuliuotas, antruoju, ypač per aptarimus viešojoje erdvėje, jis gali tapti stereotipiniu tam tikros tapatybės rodikliu ir įgauti stereotipinių jo kalbėtojams priskiriamų savybių (nepaisant to, kad pati kalba, be abejonės, tokių vidinių savybių neturi, kalboje nėra gražių ar protingų garsų, žr. Preston 2009: 118; daugiau apie kalbos variantų stereotipizavimą žr. šio teminio numerio įvadą Vaicekauskienė 2014).

Itin jautrūs socialinės tapatybės raiškos formoms, taip pat ir kalbinėms, yra paaugliai (plg. Maegaard 2005: 58). Jų kalbos variantai gali būti skirtingų bendraamžių grupių indikatoriai (būdingi vienu grupių nariams, bet nebūdingi (arba retesni) kitų grupių kalbai), bet jie gali peržengti paauglių grupės ribas, kadangi paaugliai savo elgseną gali modeliuoti pagal bendrą visuomenės socialinę tvarką ir už mokyklos ribų egzistuojančias socialines kategorijas: pavyzdžiui, vieni jaunuoliai turi ketinimų ilgai gyti vertinamą statusą visuomenėje, kiti socialinio mobilumo nesiekia, iš dar kitų matyti orientavimasis, pavyzdžiui, į tam tikras populiariosios kultūros veiklas. Kaip rodo tyrimai, tokia orientacija, be kita ko, pasireiškia ir kalbos variantiškumu, specifiniu socialiai reikšmingų variantų pasiskirstymu grupės ar individo kalboje (žr. Chambers 1995: 97–101). Kitaip sakant, skirtingos paauglių grupės gali būti sumažinti tam tikrų žinomų socialinių tipų modeliai, savo stiliui ar grupės priklausomybei kurti naudojantys visuotinai socialiai reikšmingus kalbos variantus.

Atpažinti, perimti, naudoti kalbos išteklius savo reikmėms reikalingi išlavinti kognityviniai ir socialiniai gebėjimai. Šiame tyrime tikėtasi, kad Vilniaus moksleiviai pasirodys turintys tokių gebėjimų. Jo tikslas – nustatyti Vilniaus moksleivių merginų kalboje pastebėtų varijuojančių tarties variantų: /o/ varianto užpakalinės eilės lūpinio [ɒ], /s/ varianto alveolizuoto (liaudiškai sakant, „švepluojančio“) [s] ir šių dviejų garsų atžvilgiu neutralaus registro indeksų socialinių reikšmių lauką.¹

Išeinant iš teorinės prielaidos, kad jokia forma be turinio neegzistuoja ir kad vartosenoje fiksuojami kalbos skirtumai turėtų būti susiję su reikšmingais ir todėl sąmoningai ar pasąmoningai atpažįstamais socialiniais ir tapatybiniais kalbėtojų skirtumais, hipotetizuojami trys merginų tipai: 1) ta, kuri savo stiliaus ar socialinės tapatybės raiškai renkasi variantą [ɒ], 2) ta, kuri renkasi alveolizuotą [s] ir 3) ta, kuri vietoj minėtų /o/ ir /s/ variantų naudoja daugiau ar mažiau neutralius Vilniaus kalbos fonetinius variantus². Keliamas klausimas, ar Vilniaus paaugliai atpažins bendraamžių tarties skirtumus? Ar besiskiriančios fonetinės ypatybės jiems iš tiesų asocijuosis su skirtingais socialiniais tipais ar kategorijomis? Jei taip, ar kalbos variantams jaunimo priskiriamos socialinės reikšmės siesis su už mokyklos ribų galiojančiais merginų grupių stereotipais? Ir galiausiai – iš kokių lokaliai ir viešajame diskurse kuriamų socialinių reikšmių formuojami minėtų kalbos stilių indeksų laukai? Tyrimo pagrindas – viešojo diskurso skleidžiami ir įtvirtinami socialiniai stereotipai ir eksperimentu išgautos Vilniaus moksleivių reakcijos į kalbėtojas, vartojančias minėtus fonetinius variantus.

Lietuvių kalbotyroje tai pirmasis tyrimas, kuriame fonetiniai Vilniaus paauglių kalbos variantai siejami su universalesnėmis, paauglių grupės ir veikiausiai taip pat Vilniaus miesto ribas peržengiančiomis socialinėmis reikšmėmis. Jis yra dalis prieš keletą metų pradėto vilniečių kalbos projekto, studijuojančio socialinę tapatybę ar stilių ir kalbines jų raiškos priemones (žr. Čekuolytė 2012, 2014a, 2014b, Čičirkaitė 2014, Vyšniauskienė 2012, 2014, Urbanavičienė 2014). Lietuviškame kontekste tyrimas išsiskiria ir metodiniu novatoriškumu – čia derinama kokybinė metakalbinio diskurso analizė ir pasąmoningų nuostatų eksperimentai.

¹ Tyrimas atliktas vykdant LMT remiamą projektą „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė, 2012–2014 m.“ (Lietuvių kalbos institutas, sutarties Nr. VAT-61/2012).

² Elektroninėje žurnalo terpėje pateiktame straipsnio variante pristatant stimulus, kad būtų iliustratyviau, pridėtos kelios garsinės jų iliustracijos.

Kaip bus matyti toliau, vieną iš užfiksuotų variantų, lūpinį [ɒ], viešojo diskurso dalyviai stereotipiškai sieja su viešajame diskurse žinomos socialinės kategorijos, įvardijamos kaip fyfos, arba blondinės, kalba ir atitinkamomis socialinėmis reikšmėmis. Alveolizuotą [s] nesistemiškai stebėjimai leistų sieti su komercinio radijo didžėjų, žurnalistų, garsinės reklamos fonetika, matytina, nurodančia į populiarinio diskurso „rimtumą“ ar „surimtėjimą“, kažką, kas pozicionuojama kaip rimta, nepaisant pramoginio konteksto. Diskurso komentaruose šis garsas iš tiesų asocijuojamas su tam tikrais sakinės žiniasklaidos žanrais ir kalbėtojais. Taigi minėtieji variantai aktualūs dar ir todėl, kad jie nėra ribojami vien jaunimo grupės. Apeinant kalbos specifiką, viešajame diskurse taip pat aptariamas „moksliukų“ socialinis tipas – kaip matysime iš eksperimento rezultatų, su šiuo tipu asocijuojamas išskirtinių ypatybių neturintis, veikiau neutralus kalbos stilius.

Toliau straipsnyje pristatomi kiekvienos tyrimo dalies metodai ir rezultatai. Pradedama nuo hipotetizuojamų socialinių kategorijų vaizdinių viešajame diskurse, tada aptariamos kalbėtojo vertinimo eksperimento išryškintos kalbos socialinės reikšmės ir diskurso stereotipų atspindžiai eksperimente dalyvavusių vilniečių moksleivių atsakymuose.

2. Vilniaus merginų socialinių grupių stereotipai viešajame internetiniame diskurse

2.1. Trumpai apie tyrimo metodą

Socialiniai stereotipai ir metakalbinis diskursas apie socialinius merginų tipus šiame tyrime pasitęgti kaip pagalbinė medžiaga, jos atrankai nekeltas reprezentatyvumo reikalavimas. Tyrimo tikslas buvo išžvalgyti, kas viešajame diskurse kalbama apie merginų grupes, kaip jos įvardijamos, su kokiais (stereotipiniais) atributais siejamos ir ypač – ar ir kokių esama merginų kalbos predikatų. Informacija rinkta 2014 m. vasarą, naudojant *Google* paiešką su įvairiais raktažodžiais: „merginų grupės“, „blondinės“, „fyfos/fifos“, „barbės“, „moksliukės“ (prie kiekvieno įvardijimo taip pat pridėdant „kalba“ – fyfų kalba ir pan.), „šveplas s“, „šveplavimas“ ir pan. Daugiausia medžiagos rasta interneto portalų *zodynas.in.lt*, *supermama.lt*, *demotyvacija.lt* straipsniuose, komentarų skiltyse, nuotraukų anotacijose, dar šiek tiek – dienraščių straipsniuose, tinklaraščiuose, žurnalo *panelė.lt* straipsniuose ir komentaruose. Visa cituojama medžiaga toliau straipsnyje pateikiama autentiška forma.

Sprendžiant iš paieškos rezultatų, viešajame interneto diskurse plačiausiai žinoma ir išsamiausiai aptarinėjama merginų kategorija veikiausiai bus vadinamosios „fyfos“³, arba „blondinės“, „barbės“ (pavadinimai dažnai vartojami kaip sinonimai, todėl galima manyti, kad jais įvardijama ta pati ar labai artimos kategorijos), – šių merginų socialinių savybių ir kalbos ypatybių vertinimai formuoja ganėtinai išgrynintą stereotipą. Įdomu, kad ir kitur, paprašyti įvardyti skirtingus kalbėjimo lietuvių kalba būdus, informantai iš merginų grupių mini būtent „fifišką kalbėseną“ (žr. Aliūkaitė 2013). Apie kitas merginų grupes ir jų kalbą informacijos viešajame diskurse rasta gerokai mažiau – šiek tiek informacijos aptikta apie „mokslukes“. Be abejonės, merginų kategorijų, pavyzdžiui, tokių subkultūrų grupių kaip *emo*, esama daugiau, tačiau panašu, kad jos nėra stereotipizuojančio visuotinio diskurso objektas.

Apskritai kokybinių tyrimų empirija, žinoma, neapsiriboja plačiausiai matomu viešuoju diskursu – metakalbinės reakcijos į kalbos variantus gali būti išryškinamos ir mikroanalitiškai, privačioje pačių kalbėtojų interakcijoje, tačiau kadangi šiam tyrimui buvo svarbu išryškinti plačiau paplitusį kalbos variantiškumo kontekstą, toliau apsiribota fyfų ir moksluikių socialiniais stereotipais. Kalbėtojų tipo, kuriam būtų būdingas vadinamasis švepluojantis [s], paieška savarankiško stereotipinio vaizdinio neatskleidė, tačiau, kaip bus matyti toliau, [s] asociacijų su tam tikru kalbėtojo stiliumi viešajame diskurse esama.

2.2. Merginų grupių stereotipai

2.2.1. Moksluikės

Vyraujantis **moksluikės** stereotipas yra ne itin patraukli, neišsiskiriančios išvaizdos ar neteikianti daug reikšmės išvaizdai („pilka pelė“), nesociali (užsidariusi, vienišė) mergina, kuri yra „rimta“ ir todėl ar dėl to užsiima tik mokslais („knygų graužimu“), nedalyvauja jaunimo pramogose, nepraktikuoja kietiems jaunuoliams būdingos draudimų nepaisančios elgsenos („nerūko, negeria“). Moksluikės stereotipiškai vaizduojamos su akiniais – mokslingumo ir/ar nepatrauklumo atributu. Neigiamo

³ Toliau straipsnyje bus vartojama rašybos forma *fyfos*. Manytina, kad žodis *fyfa* galėtų būti pasiskolintas iš rusų kalbos. Rusų etimologijos žodynuose jis kildinamas iš profesinės kalbos skolinio *fefka* / *fyfka* ‚vamzdelis ugniai įpūsti‘ ← vok. *Pfeife* ‚dūdelė, švilpukas‘ (žr. Трубочев 1964).

stereotipo oponentai į diskursą įsiterpia pabrėždami moksluokės ateities perspektyvas ir intelekto bei dedamų pastangų sukursimą pranašumą palyginti su kitais bendraamžiais – garantuotą aukštą (vadovo) statusą ir pajamas. Apibendrintai sakant, stereotipiniuose moksluokės vaizdiniuose vyrauja ateities profesinės karjeros motyvas ir praktiškai nėra teigiamų socialumo ar išvaizdos išskirtinumo elementų. Kad būtų aptariama kokios specifinės moksluokių kalbos ypatybės, nepavyko aptikti. Pastebėtina, kad ši kategorija neapsiriboja vien moteriškąja lytimi.

2.2.2. Fyfos

Palyginti su moksluokėmis, stereotipinių **fyfos** stilistinio rinkinio ypatybių esama gerokai daugiau. Jų išorinio vertinimo diskursui būdingas didesnis negatyvumas, hiperbolizavimas, sarkazmas. Fyfos kategorijos stereotipą sudaro šie elementai:

- a) tam tikros išsiskiriančios išvaizdos formavimas: pabrėžtinai demonstruojamas kūnas (“panašios į kekšes”), atitinkami, dažnai rausvos spalvos, drabužiai, aukštakulniai batai, blizgūs aksesuarai, ryški kosmetika („kilogramai špakliaus“), soliariumo įdegis („kaip voveruška“), dažnai ilgi šviesūs plaukai, ilgi lakuoti nagai; kartais – ant rankų nešiojamas Jorkšyro terjeras;
- b) intelekto, dalykinių interesų trūkumas („tuštutė iš vidaus“, „galvoje vakuumas“, „besmegenė“, „su vištos smegenėlėmis“);
- c) su populiariąja muzika, klubų kultūra susiję pomėgiai ar veikla;
- d) orientacija į (turtingo) partnerio paieškas ir pramogas, atsiribojimas nuo šeimos ir motinystės;
- e) egocentrija ir arogancija kitokių moterų atžvilgu („užrietus nosį“, „pasipūtus“).⁴

Priešingai nei moksluokės, kurių amžius neišvengiamai ribojamas mokyklos ar studijų metų, fyfos, kaip teigiama, gali būti tiek paauglės, tiek vyresnės moterys. Kai kurie diskurso dalyviai fyfų kategorijos nares skirsto į aukštesnę ir žemesnę klasę ir jų poklasius. Pirmajai priskiriamos turtingos arba turinčios turtingus vyrus, tam tikrų mados namų originalius gaminius vartojančios, dažnai su madų ar muzikos verslu ir jo užkulisiais susijusios merginos ir moterys („fyfos-Barbės“, „aukščiausios prabos moterys“), plg.:

⁴ Tokie pat stereotipiniai bruožai pastebėti ir itin gausiuose anekdotuose apie blondines (Bandoriūtė 2011).

[...] plepa prie taurės vyno neturinčios ką dirbti, vyrų pinigus leidžiančios, džipą blogai parkuojančios idle bitches, ladies who lunch, kvailos fyfelkos. [Andrius Užkalis, *protokolai.com*, 2013-05-27]

Antrosios klasės būtų menko intelekto, lengvai prieinamos, turguje parduodamų mados padirbinių vartotojos, galimai siekiančios aukštesnio statuso („Gariūnų fyfos“, „fyfos Šančių šokiuose plastmasiniais auskarais“).

Apskritai paėmus, matyti, kad fyfos konstruktas pabrėžia savo moteriškumą per savitu būdu formuojamą išorę, seksualumą, orientaciją į partnerio paieškas, mados ar populiariosios muzikos verslą. Šiai kategorijai (siekiamo) išsilavinimo savybė arba netaikoma išvis, arba pabrėžiama, kad fyfos nepasižymi intelektiniu pajėgumu įgyti ilgesnių studijų reikalaujančią specialybę, plg. šią humoristinę, nesuderinamumo principu pagrįstą fyfų pokalbio stilizaciją:

- (1) -nu oki oki viskas aisku,zinau as begu nes paveluosiu y paskaita.tiesa zinooji kad is kulinarijos perejau y siuvima?
-bliamba o as is siuvimo y kulinarija!! cia tai bajeriukas zuiki.. xi xi [*zodynelis.lt/zodis/fyfa*, žiūrėta 2014 m. birželį]

Taip pat ši kategorija matuojama saiko kriterijumi: fyfos stilius ar elgesys vaizduojamas kaip peržengiantis tinkamumo ir padorumo ribas dėl dėmesio ir populiarumo.

Čia aptariamam tyrimui aktualu, kad stereotipizuojantis fyfų diskursas tarp stiliaus ypatybių įtraukia ir kalbą, plg.:

- (2) Fyfos arba lietuviškai „tuštutės“ turi savo gyvenimo būdą, aprangos stilių, savitą kalbos manierą.
[Renginio aprašymas, *mergvakaris.lt*, žiūrėta 2014 m. birželį]
(3) Jos dažnai keikiasi ir yra labai "cool" mergyckos .Megsta rukyti. [*zodynas.in/zodis/fyfa*, žiūrėta 2014 m. birželį]
(4) Kvailiausias fyfu bruozas kai jos ima klabeti kaip mazos mergaites,ir yra labai gaila kad kai kuriems vaikinams patinka kai jos taip kalba nes tada jie prie ju jauciasi stipresni ir pries bet ka galintys apginti savo "mazute" [*zodynelis.lt/zodis/fyfa*, žiūrėta 2014 m. birželį]

Fyfų kalbos ypatybės daugiausia matyti iš diskurse stilizuojamos leksikos ir rašybos. Įdomu, kad stilizacijose taip pat išryškėja pertekliaus motyvas: perdėtai infantili, gausi vaikiškų žodelių arba patronizuojanti, malonybinė, meilikaujanti, gausi deminutyvų ir tam tikrų diskurso dalelyčių kalba (plg. (4) ir (5) iliustracijas), gausiai vartojamos vyriškos kalbos ypatybės, keiksmožodžiai (plg. (3) ir (6) iliustracijas) ir didelis atotrūkis nuo standartinės rašybos (žr. (1) ir (5–7) iliustracijas):

(5) *kaka/kjakja, fje, fuu; berniukai, dzinsiukai, ikiukas, mažuli/mazhuliuk, mazhut* ← *mažut, myliumukas, pupuliuk, saldajniuniukas, seksjukia/sexytjea, saulyt/saulute, stringiukai, tigriukas, zuykely; miauuu, njea?, nia?* ← *ne?, kic kic kic...miauuu, mua mua, njum, nju, niu, num, waw* ir kt.

(6) *blet, daxuja, debilas baik užmušiu, karocja/karoc, pyzdint, prikolnai, pzdc, sudubasinsim* ir kt.

(7) *aj* ← *ai, ash, atejk, ydegis, kj* ← *kai, kjp* ← *kaip, kliausjyk* ← *klausyk, krc* ← *karoče, labay, mylių/myliooo, mjes* ← *mes, nesjinervinjk, niuostaboos, pasilaizhyysim, snjd* ← *šiandien, tjjj jaw tikrjaj* ← *tai jau tikrai, tookjie* ← *tokie, tooosinuos, vjjsus* ← *visus, wel* ← *vėl* ir kt.

Kalbos tyrėjui tokie diskurso apie fyfas dalyvių pateikiami stereotipiniai pastebėjimai yra labai parankūs. Net ir pateikiami iš išorinio stebėtojo perspektyvos, jie patvirtina teorinę prielaidą, kad kalbos ypatybės yra integrali stiliaus rinkinio dalis. Be to, jie taip pat suteikia papildomos informacijos. Pavyzdžiui, anksčiau minėtą fyfų orientaciją į partnerio paieškas kalbos stilizacijose akivaizdžiai rodo dažna atitinkamos semantikos leksika. Infantilia kalba ir slengu su keiksmožodžiais (atrodytų, nesuderinamomis ypatybėmis) gali būti apibūdinami arba skirtingi fyfų poklasiai, arba pačių fyfų asmens neintegralumas. Vis dėlto mūsų tyrimui įdomiausias rašybos iliustracijos. Iš jų matyti bent du svarbūs momentai – nukrypimas nuo standartinės rašybos ir tikėtinas tarties pamėgdžiojimas. Kaip matyti iš (5–7) pvz., stilizuojant fyfų rašybą nukrypimas nuo standarto iliustruojamas dviem būdais: a) pereinant prie elektroninio diskurso rašybos normų, pvz., vietoj *š, ž, u, v* parašant atitinkamai *sh, zh, oo, w*; dvibalsių sandą *i* keičiant į *j*; taip pat vartojant priebalsines santrumpas, tų pačių rašmenų sekas ir pan. arba b) vartojant jokiai kitai lietuvių kalbos atmainai nebūdingus rašybos variantus, pvz., gausiai rašant nosines raides ar ypač *j* ten, kur jos nevartojamos. Pirmuoju atveju, galima spėti, stilizuotojai kritikuoja perdėtą elektroninio diskurso rašybą, antruoju – veikiausiai norima parodyti, kad fyfos neišmano taip pat ir bendrinės kalbos rašybos normų, kitaip sakant, yra neraštingos, neišsilavinusios, plg.:

(8) Moto - "išvaizda - viskas". jei neigia - meluoja. O šiaip moto būtų "ishwajzdjae - wiskaz", nes fyfa ir rašyba yra du nesuderinami dalykai. [*zodynas.in/zodis/fyfa*, žiūrėta 2014 m. birželį]

Labai tikėtina, kad fyfų fonetikos ypatybės šiose stilizacijose rodo kaip priebalsių minkštumo ženklas vartojamas *j* (plg.: *gerjai* ← *gerai*, *ljabuka* ← **liabuka* ← *labukas*, *manjo*, *nju*, *sju*, *tjau*, *tju* ← **manio*, *niu*, *tiau*, *tiu*, *siu* ← *mano*, *nu*, *tau*, *tu*, *su*, *sjulytej* ← *šiulytėj* ← *šulytėj* ‚mokykloje‘). Jei taip, jį galėtume interpretuoti kaip infantilumo, vaikiškosios (vartojamos su vaikais) kalbos iliustraciją. Veikiausiai [è] išplitinimą iki [e] iliustruoja jo užrašymas *ea*, plg.: *bliondynjeas* ← *blondinės*, *leaktūvai* ← *lėktuvai*, *mažutea*, *neara* ← *nėra*, *sexytjea* ← *seksytė*; atviresnį *o* – užrašymas *oe*, *ae* arba *aaa*, plg.: *joa*, *jea*, *jaaa* ← *jo*. Ilgųjų balsių grafemomis arba nosinėmis galimai rodomas kirčiuotų balsių ilginimas, plg.: *berniūkūs*, *byski*, *gy* ← *gi*, *maziūkai* ← *mažiukai*, *nū*, *tūūū*, *taviq*, *vaikynu*, *vysus*. Turint galvoje bendrinės kalbos trumpųjų balsių vietoje, ypač žodžio gale, vartojamų ilgųjų ar pusilgių balsių stigmatizavimą normatyviniame ir populiariajame diskurse, galima manyti, kad šios stilizacijos įtvirtina fyfoms priskiriamą žemojo stiliaus arba nelietuviškumo socialinę reikšmę (daugiau apie ilginimo ypatybę žr. šiame žurnalo numeryje Čekuolytė 2014a, Čičirkaitė 2014). Na ir galiausiai fyfų diskurse rasta užuominų apie /s/ tarties variantus, plg.:

(9) Beje, tikra fyfa dauguma atveju nebutinai blondine ir nebutinai nuolatos kramtanti guma ir nebutinai kiekviename zodyje vietoje s tarianti zzzzzz. [*zodynas.in/zodis/fyfa*, žiūrėta 2014 m. birželį]

Galima spėti, kad čia ir tokiuose užrašymuose kaip *kačiukaZzZ*, *tigriukaZzZ*, *visiem sakausz* ← *visiems sakaus(i)*, *wiskaz* nurodoma į žodžio galo /s/ priešakėjamą, suskardinimą ar suminkštinimą. Šio garso socialinei reikšmei interpretuoti reikėtų daugiau duomenų (pavyzdžiui, galima tikrinti nesisistemingų stebėjimų sufleruojamą hipotezę, kad taip stilizuojama vaikiškoji kalba (mamos kalbėjimas su kūdikiu).

Greta metalingvistinio diskurso, stereotipinėms socialinėms reikšmėms išryškinti dažnai pasitelkiamos humoristinės parodijos. Pavyzdžiui, fyfos-blondinės stereotipą taip pat patvirtina dabar jau archyviniai populiarios humoro laidos „Dviračio žynios“/„Dviračio šou“ dviejų blondinių dialogų vaizdeliai (žr. 1 iliustraciją). Šioje profesionalių aktorių rengtoje laidoje vartojamas veikiausiai tas pats /o/ variantas – atviresnis, pažemintas [ɒ], į kurį viešajame diskurse nurodoma vietoj *o* užrašant *oe*, *ae* ar *aaa*: aktorės

taria [v], pvz., žodžiuose *žinok, moteris, jo, to, parodyti* ir pan. Taigi panašu, kad šis garsas laikomas tokio tipo merginų fonetikos stereotipu.

1 iliustracija. Blondinių dialogas LNK laidoje „Dviračio žynios“, 2009-03-12⁵

Priminsiu – moksliekių kalbos stereotipų viešojoje erdvėje nepavyko aptikti.

2.2.3. Laidos vedėjos [s]

Varianto [s] sąsajų su kokia konkrečia merginų grupe viešajame diskurse nerasta. Tačiau su sakytine žiniasklaida asociacijos esama – alveolizuotas [s] viešajame diskurse pirmiausia stereotipiškai siejamas su LNK publicistinės laidos „Srovės“/„Prieš srovę“ vedėjos Audrės Kudabienės tartimi. Tą rodo tiek atskiri nekomentuojami laidos pavadinimo perrašymai į „Šrovėš“, tiek ilgesni metalingvistiniai komentarai, plg.:

(10) Ir visgi norėtusi, kad kokia nors A. Kudabienė dirbtinai susirūpinusiu balsu iš žydriojo ekranaus pasakytų: "Čia publičištinė laida "Šrovėš". Ar galime būti tikri dėl mūsų vaikų ateities?... Žurnalištinis tyrimas..." [diskusijų forumo komentaras, <http://www.fightclub.lt/>, 2008, žiūrėta 2014 m. birželį]

Apie tai, kad ši ypatybė gali būti būdinga sakytinei žiniasklaidai, užsimenama kalbos ir kultūros nuopuoliui skirtame diskurse:

⁵ Dėkoju „Dviračio žynių“ scenaristui Haroldui Mackevičiui už leidimą panaudoti laidos nuotrauką straipsnio iliustracijai.

(11) [...] kai kada ypatingai švepluoja muzikinių laidų vedėjos bei reklamininkai. (Vytautas Mikutavičius, <http://alkas.lt/2012/04/21>; perspausdinta iš www.aidas.lt)

(12) [...] tekstą gali berti lyg žirnius į sieną, vietoj trijų keturių skiemenų ištarti du ar vieną, gali net švepluoti [...] (Silvestras Gaižiūnas, „Literatūra ir menas“, 2007-07-13)

Iš laidos „Srovės“ formato ir jo aptarimų diskurse galima spėti, kad alveolizuotas [s] galėtų būti naudojamas rimtumo, svarbumo reikšmei populiariame ir pramoginiame žiniasklaidos kontekste kurti. Pati vedėja save pozicionuoja kaip šiuolaikišką, simpatišką moterį, sprendžiančią rimtas visuomenės problemas. Vis dėlto išoriniams vertintojams problemiškas gali atrodyti dirbtinis komercinis triukas. Plg.:

(13) Lėtai lėtai, kad suprastų visi kaimiečiai ir imbecilai, ir, be abejo, kad skambėtų labai reikšmingai, tvirtu balsu, begaliniai giliu žvilgsniu, Kudabienė byloja: "Šiandien [paузė] nusikelkime į įvykius, [paузė] kurie sukrėtė [paузė] net ir viską mačiusius [paузė] "Srovių" žurnalistus. [...] Pusę reportažo neaišku apie ką kalbama, o tik vis reikšminama ir pabrėžiama reportažo svarba ir netikėtumas. Tokių panašių laidų daug: [...] aštuonios galybės tų publicistinių šūdų pasakų. (Straipsnis, senberniai.com, 2004, žiūrėta 2014 m. birželį).

Taigi [s] viešajame diskurse siejama su publicistinių ar muzikos laidų vedėjo/vedėjos socialine kategorija ir turi medializuotos pramogos arba apsimestinio rimtumo, reikšmingumo socialinę reikšmę.

2.2.4. Apibendrinimas

Viešojo diskurso formuojami ir skleidžiami tyrimui aktualių socialinių grupių vertinimai apibendrinti 1 lentelėje.

	Dėmesys išvaizdai	Intelektas, išsilavinimas	Veiklos sritys ir statusas	Kalbos ypatybės
Fyfa	didelis	Menkas	pramoginė veikla, žemas statusas	infantili/šiuurkšti kalba, atviri [o] [ė], skardus/minkštas [s], balsių ilginimas
Mokslukė	menkas	Didelis	rimta veikla, aukštas statusas	neaptariama
Laidos vedėja	neaptariama	neaptariama	medializuota pramoga, apsimestinis rimtumas	alveolizuotas [s]

1 lentelė. *Merginų socialinių grupių vertinimai viešajame diskurse*

Matyti, kad fyfos (arba barbės, blondinės) kategorija aptariama išsamiausiai: nuolat kartojami tie patys socialiniai jos požymiai laikytini aiškiu stereotipu, įtraukiančiu ir kalbos ypatybes su atitinkamomis joms priskiriamomis socialinėmis reikšmėmis. Mokslininkės socialinis vaizdinys taip pat yra visuotinai „atpažįstamas“, todėl priskirtinas socialiniam stereotipui, tačiau įtraukti į jį kalbos ypatybes, atrodo, nėra neaktualu. Galima manyti, kad išskirtinėmis kalbos ypatybėmis, apie kurias bendruomenėje būtų žinoma, mokslininkės nepasižymi. Su alveolizuotu [s] susijęs kalbėtojo vaizdinys galėtų būti traktuojamas kaip tam tikro kalbėjimo stiliaus žymiklis, tam tikros tapatybės nuoroda, tačiau jis akivaizdžiai nėra toks įsisąmonintas, kad suformuotų lietuvių kalbos bendruomenėje galiojantį stereotipą. Toliau aptarsiu kalbėtojo vertinimo eksperimentą ir tiriamų, moksleivių kalboje aptiktų garsų indeksines vertes. Bus įdomu palyginti, kiek ir kaip moksleivių vertinimuose atsispindės diskurso stereotipai ir kaip vertinimus veiks galimai skirtingas kalbos ypatybės įsisąmoninimo laipsnis.

3. Eksperimentinis merginų kalbos variantų vertinimas

3.1. Tyrimo parengimas ir eiga

Greta diskurso analizės, antrasis šio tyrimo metodas – kalbėtojo vertinimo eksperimentas (angl. *SEE, Speaker Evaluation Experiment*). Nors gana dažnai socialinių kategorijų ir stiliaus kalbinės raiškos tyrimuose pirmiausia atliekami etnografiniai stebėjimai ir vėliau jie papildomi stebėjimų pagrindu parengtu eksperimentu (plg. Maegaard 2007, Čekuolytė 2014a), šiuo atveju turėta tik nesistemiškų žinių apie tikėtinas vilniečių jaunuolių kalbos variantų socialines reikšmes, todėl jų asociacijos su socialiniais kalbėtojų tipais formuluotos kaip hipotezė.

Tyrimui buvo pritaikyta Kopenhagos eksperimentinių tyrimų metodika (be kitų, žr. Kristiansen 2009; daugiau apie eksperimentinius kalbos tyrimus žr. šio numerio įvade Vaicekauskienė 2014). Moksleivių buvo prašoma išklaudyti įrašytų grupės merginų pasisakymų apie tai, kas joms yra geras mokytojas, ir pasakyti savo įspūdį apie kiekvieną kalbėtoją, užpildant nedidelę anketą. Eksperimentu tirtos *pasąmoninės* vertintojų nuostatos – informantai moksleiviai nežinojo, kad tiriamos *kalbos* ypatybės. Iš viso vertinti pateikta keturiolika apie 10–15 sek. trukmės garso įrašų, arba stimulų. Moksleiviai jų klausėsi du kartus – pirmą kartą iš karto visų ir nepildydami vertinimo anketos, antrą kartą – kiekvieno atskirai tuo pat metu pildydami anketą ir tarp įrašų gaudami pertraukėlę baigti vertinti ir įrašyti

komentarus. Kalbėtojų anketos buvo sunumeruotos, o leidžiant įrašą pranešama, kelinto įrašo klausoma. Kaip minėta pradžioje, stimulai reprezentavo tris hipotetinius kalbėjimo stilius su būdingomis skirtingomis kalbos ypatybėmis. Kad klausytojai neatkreiptų dėmesio į tai, jog kai kurias kalbėtojas sieja ta pati fonetika ir, atitinkamai, nesuvoktų, kad tyrimas gali būti susijęs su kalba, įrašai buvo leidžiami pramaišui (stimulų eiliškumą žr. 2 lentelėje).

Anketą sudarė dvi klausimų grupės, abiem atvejais derinančios skalės su duotomis savybės ir atviruosius, pačių informantų formuluojamus atsakymus. Pirmaisiais siekta išsiaiškinti, su kokiomis asmens kompetencijos ir patrauklumo savybėmis bus asocijuojamos kalbėtojos, antraisiais tirtos kalbančių merginų profesinės veiklos asociacijos (tinkamumo profesijoms vertinimai yra dažnas eksperimentų vertinimo rodiklis, jis naudotas jau klasikiniuose tyrimuose, plg. Labov 1966: 411). Būtent tikėtinų profesijų nuorodas šiame tyrime operacionalizuota potenciali kalbinio varianto asociacija su socialiniu statusu. Taigi moksleiviai turėjo 1) apibūdinti kiekvieną kalbėtoją keliais žodžiais (atviras klausimas), 2) įvertinti ją pagal duotas aštuonias savybes su jų antonimais („Kokia tau atrodo ši mergina? Pažymėk kryželiu“: *siekianti tikslo, rimta, įdomi, pasitikinti savimi, neįfyfa, protinga, linksma, kieta*), 3) parašyti savo spėjimą, kuo ateityje ši mergina galėtų dirbti (atviras klausimas) ir 4) įvertinti, kaip jai tiktų nurodytos (iš viso septynios) profesijos ar profesinės veiklos sritys (*verslininkė, madų sritis, žurnalistė, gydytoja, muzikos, reklamos sritys, vadybininkė*). Asmens savybes ir profesijas buvo prašoma vertinti septynbalėje skalėje pagal tinkamumą konkrečiai kalbėtojai. Pusėje anketų savybės ir profesijos buvo išdėstytos atvirkštine tvarka ir mokiniai įspėti nesižvalgyti į suolo draugo rašomus atsakymus, nes skalės nesutampančios. Taip pat anketoje mokiniai turėjo nurodyti savo lytį. (Klausimyną žr. straipsnio priede).

Ar eksperimentu pavyko išgauti pasąmonines nuostatas kalbos variantiškumo atžvilgiu, buvo tikrinama žodiniu kontroliniu klausimu po eksperimento: moksleivių klausta, kam, jų manymu, skirtas šis tyrimas. Kaip ir buvo tikėtasi, išeinant iš ankstesnių lietuviškų ir kitur atliktų tyrimų patirties, nė vienas iš informantų neišvelgė tikrųjų tyrimo tikslų: mokiniai arba manė, kad tiriame jaunimo nuomonę apie mokytojus, arba kad mus domina jų reakcija į kalbėjimo manierą, gebėjimą formuluoti nuomonę. Nukreipti informantų dėmesį ir pernelyg neišskirti užduoties mokyklos kontekste veikiausiai padėjo tiek stimulų tema (mokytojai), tiek jauni kalbėtojų (moksleivių) balsai. Kai kurių informantų vertinimu, merginos visos kalbėjo „vienodai“. Vadinasi, stimulus pavyko parengti sėkmingai. Jei toje pačioje

mokykloje būdavo apklausiamos kelios klasės iš eilės, tikrieji tyrimo tikslai – fonetinių variantų socialinės reikšmės – būdavo atskleidžiami tik paskutinėje klasėje; visiems kitiems po eksperimento būdavo pasakoma, kad tiriamos socialinės jaunimo grupės, nes jauni žmonės esantys labai įvairūs.

Iš viso tyrime dalyvavo 232 mokiniai (126 merginos ir 102 vaikinai) iš keturių Vilniaus mokyklų 9 ir 10 arba I ir II gimnazijos klasių. Suvedus duomenis ir atmetus nepatikimas anketas (tokias, kurių didžioji dalis lapų akivaizdžiai pildyta nenuoširdžiai – stulpeliais, zigzagais, paliekant lapą tuščią), kiekybinei skalėse nurodytų savybių ir profesijų analizei naudoti iš viso 213 mokinių atsakymai.⁶ Kokybinei analizei naudoti į atvirosius klausimus atsakymus pateikusių mokinių, maždaug 40 proc. iš visų anketų, komentarai.

3.2. Stimulai

Kaip minėta straipsnio pradžioje, imant trumpus interviu su vyresniųjų klasių moksleiviais Vilniaus mokyklose, atkreiptas dėmesys į porą kai kurių merginų kalbai būdingų garsų – užpakalinės eilės lūpinį [ɱ] ir alveolizuotą [s]. Pirmasis garsas aptiktas išimtinai merginų kalboje, todėl norint išvengti papildomų kintamųjų tolesniame eksperimentinio tyrimo etape apsiribota tik merginų kalbos medžiaga ir tyrimas sutelktas į merginų ir moterų tapatybės raišką.

Iš beveik poros šimtų interviu korpuso buvo išrinkti tie interviu, kuriems audiciškai klausant buvo būdingas užpakalinės eilės lūpinis [ɱ] arba alveolizuotas [s]. Šių įrašų pagrindu parengti stimulai kalbėtojo vertinimo eksperimentui, reprezentuojantys minėtas kalbos ypatybes. Pastebėtina, kad kalbėtojoms buvo būdingas arba vienas, arba kitas iš minėtųjų garsų – abiejų garsų *vienos* merginos kalboje nepasitaikė. Kita vertus, tai nereiškia, kad [ɱ] arba [s] pakeitė atitinkamus bendrinės kalbos variantus *visose pozicijose*. Kad būtų priimami kaip tam tikros kategorijos markeriai, socialiai reikšmingi kalbos variantai gali būti pavartojami vos vieną kitą kartą. Jeigu jie yra tapę stereotipiniais kategorijos žymikliais, pavartojimų dažnumas gali būti minimalus. Taip pat svarbu pabrėžti, kad nė

⁶ Statistinė analizė atlikta taikant Friedmano testą priklausomoms imtims, skaičiuoti Friedmano testo vidutiniai rangai, taip pat Dunno-Bonferonni daugybinio palyginimo testas, kur itin reikšmingu skirtumu laikytas skirtumas lygus $p < 0,001$, labai reikšmingu – lygus $p < 0,01$, reikšmingu – lygus $p < 0,05$, nesamas skirtumas – $p \geq 0,05$. Statistinę duomenų analizę atliko sociologas Kristijonas Vaicekuskas, projekto samdomas tyrėjas.

viena iš šių ypatybių nebuvo vyraujanti paauglių kalbos norma. Priešingai, dauguma merginų duodamos interviu rinkosi daugiau ar mažiau neutralią vilnietišką tartį. Išskyrus keletą interviu, kuriuos gauti padėjo jauni savanoriai moksleiviai, diduma buvo atlikta šio straipsnio autorės. Galima manyti, kad poveikį įrašomų informantų kalbai turėjo medžiagos kaupimo metodas – interviu nepažįstamam suaugusiajam į diktofoną turėtų veikti moksleivių kalbos variantų pasirinkus.

Moksleives galėjo veikti dažnas ir natūralus komunikacinis tikslas bendradarbiauti su pašnekovu, atsiskleisti jam kaip patraukli asmenybė, todėl sąmoningai ar nesąmoningai merginos galėjo rinktis tokią kalbą, kokią laikė tinkamesne pokalbio situacijai ir geram įvaizdžiui joje išreikšti, t.y. kai kurios galbūt perėjo prie labiau neutralios tarties, kai kurios išryškino neturinčią specifinių ypatybių tartį, o kai kurios rinkosi patraukti pašnekovą būtent per specifinius kalbinius tapatybės indeksus. Turbūt neverta net minėti, kad išskirtines jaunimo leksikos ypatybes kalbamojoje situacijoje paaugliai visiškai kontroliavo. Išskyrus vieną mokinės savanorės imtą interviu iš draugės, kuriame pavartotas žodis „fainas“, visi likę įrašai buvo leksiškai neutralūs.

Taigi iš sukauptos autentiškos medžiagos minimaliai redaguojant, kad nebūtų per ilga trukmė ir kad įrašė būtų pavartota po kelias tiriamąsias fonetines ypatybes, iš viso parengta keturiolika vidutiniškai 15–16 sek. trukmės stimulų – turinio prasme apibendrinamojo pobūdžio išbaigtų frazių apie tai, kas yra geras mokytojas. Tokia eksperimento apimtis laikyta optimalia disponuojamam 45 min. mokyklinės pamokos laikui. Dėl ypač gero fonetikos reprezentatyvumo įtrauktas ir minėtasis leksiškai išsiskiriantis įrašas su žodžiu „fainas“ (kiek tai turėjo įtakos vertinimams, bus aptarta vėliau). 2 lentelėje tuo pačiu eiliškumu, koks naudotas per eksperimentą, pateikti visi stimulų išrašai: septyni iš jų su turėjo garsą [ɒ] (toliau tekste jie simboliškai nurodomi kaip OA stimulai), keturi turėjo alveolizuotą [s] (toliau – SSS stimulai) ir trys neturėjo nei pirmos, nei antros, nei kitų jiems būdingų ypatybių ar Vilniaus paauglių kalboje dažno garsų suliejimo ir redukcijos, t. y. jie skambėjo kaip vilnietiška neutrali tartis su būdingais trumpais nekirčiuotais balsiais, rašytinėje kalboje užrašomais kaip ilgi, platesniu nekirčiuotu *ė*, vienbalsinamais nekirčiuotais dvibalsiais (NEU stimulai). [ɒ] ir [s] išrašuose pažymėti didžiosiomis raidėmis ir pajuodinti, [.] nurodo trumpą pauzę; apie kitus išryškintus garsus paaiškinta toliau.

Stimulo eilės numeris, tipas, trukmė	Stimulo teksto išrašas
01_OA (16 sek.)	tai man pirmiausia geras mOkytojas turi būti įkvepiantis pavyzdys [...] jeigu jis tau yra pavyzdys tai tu jį automatiškai ir gerbsi [...] ir dar geras mOkytojas yra tas kuris gerbia gerbia mOkinius nežiūri kaip į žemesnius asmenis
02_SSS (19 sek.)	geras mokytojas yra tas kuriS nėra griežtaS [...] mano manymu turėtų būT tas asmuo su kuriuo tu turi gerai Sutart tas kuriS bando parodyti vaikam kaip žinodamas tą mokslą ką tu gali pasiekti su tuo mokslu ir kad kad tave sudomintų
03_NEU (13 sek.)	na tai mokytojas turi būt supratingas kad suprastų kiekvienam vaikui atskirai ko jam reikia ir kaip jam reik jį mokyti kad išmanytų savo darbą turėtų pašaukimą kad jis norėtų mokyti
04_OA (16 sek.)	gerai jeigu mOkytojai iš tikrųjų iš idĖjos tai daro bet kartais iš tikrųjų pamatai kad Ne [...] vat kurie mOkytojai man labiausiai patinka tai tie kurie dirba nes jiems tas darbas yra malonus [...] tai jEIgu taip nn tau įdomu ir mOkytojas tau paaiškina tai tada Labai gerai
05_SSS (17 sek.)	mano manymu geraS mokytojaS yra tas kuris galbūt nespaudžia vaikų eee beT ir jaučiasi ta riba tarp mokytojo ir mokinio ir jaučiasi ta pagarba mokytojui
06_NEU (15 sek.)	geras mokytojas turėtų pateikti mokiniams ne tik vadovėlinę informaciją bet ir naujausias žinias apie jo dėstomą dalyką [...] turėtų būti draugiškas skatinti pasitikėjimą savimi
07_OA (14 sek.)	man asmeniškai labai patinka kai tarp mOkytojo ir mOkinio tinkamas atstumas dėl to kad nu nes bijOti mokytojo tikrai nėra gerai [...] mOkytojas turi labai labai gerai pažinoti savo mOkinius kad galĖtų juos tinkamai mokyti
08_SSS (15 sek.)	mano manymu iš tieSų geras mokytojas tai yra toksai mokytojas kuris gerbia savo mokiniuS duoda kažkokius tai patarimus ne tik kaip mokyti bet ir gyvenimiškuS patarimuS kurie kartais eee iškyla
09_OA (15 sek.)	geras mOkytojas yra tas kuris yra tavo angelas sargas ir būna visad šalia ir tave saugo [...] mOkytojas turi turi pats mylĖt tai ką daro nežinau tiesiog jam neReikia jokių vadovėlių jam neReikia nIEko jis iš savęs viską atiduoda
10_OA (12 sek.)	aa geras mOkytojas turi būti nuošiRdus aa turi atsižvelgti į mokinių interesus jų nežeminti mm turi neužsisėsti ant mokinių būti supratingas ir fainas būt
11_SSS (15 sek.)	sugeba sudominti mokiniuS kuris gali pajuokauti juos prajuokinTi yra toksai šiuolai šiuolaikiškas modernuS su kuriuo galima ne vien pasimokyTi galima ir

	šiai pašnekėt gerai bendrauja su visais
12_OA (18 sek.)	geras mOkytojas tai tas kuris yra supranta vaikus sunkią akimirką pavyzdžiui kai turi pasiteisinimą bet kad mokytojas jo nesupranta tai aišku nėra geras mOkytojas [...] suprantu geras mOkytojas tai turėtų pavyzdžiui jeigu nesupranta vaikai tai paaiškinti šiek tiek
13_NEU (15 sek.)	mokytojas jis kažkaip turėtų parodyti gal kodėl tai svarbu mokytis kaip reiktų mokytis ugdyti kritinį mąstymą kai tiesiog būna užduotys ir tu gali su mokytoju konsultuotis [...] santykis turėtų būti paremtas bendru interesu
14_OA (19 sek.)	tai man atRodo kad svarbiausia yra santykis su mOkiniiais kad pats mokins jis nebijOtų kad žinOtų kad geRanoriškas ir nebijOtų eiti visada ir ir klausti jeigu kas neaišku bet kartu ir griežtas nes jeigu būna jau peR daug dRaugiškas tada per pamokas kaip ir jokiOs tvaRkOs nēRa tai tada griežtumas gal yra net truputėlį svarbiau

2 lentelė. *Kalbėtojo vertinimo eksperimentui naudoti stimulų tekstai ir fonetinės ypatybės* (OA žymi stimulus, turinčius [p]; SSS – stimulus, turinčius alveolizuotą [s]; NEU nurodo minėtųjų ypatybių atžvilgiu neutralius stimulus)

Nevienodą stimulų skaičių kiekvienai hipotetizuojamai socialinei kategorijai lėmė turima pirminė medžiaga – interviu, kurių kalbėtojams būtų būdingas garsas [s], pasitaikė mažiau nei su garsu [p], taigi ir medžiagos reprezentuoti tokį kalbėjimo stilių buvo mažiau; neutralūs stimulai pirmiausia buvo skirti kontrolei, kontrastui su dviem likusiais, jų nesiekta labiau reprezentuoti. Atsakymų analizei šis nevienodumas neturėjo didelės reikšmės, nes buvo skaičiuojamas visų tai grupei priskiriamų kalbėtojų vertinimų bendras vidurkis.

Visiškai suvienodinti tiriamųjų garsų fonetinę aplinką, t.y. sukontroliuoti, kad stimulai skirsis tik pagal tiriamuosius garsus, pasirinktu metodu nebuvo įmanoma. Kadangi stimulais nemanipuluota, jie palikti autentiški, be minėtų tiriamųjų ypatybių, SSS ir OA stimulų grupės dar turėjo keletą, manytina, taip pat socialiai reikšmingų savo kategorijos kalbinės atmainos požymių. Dviems SSS stimulams (02, 05) buvo būdinga aiškiai kylanti intonacija frazės gale, trims (02, 05, 11) – aspiruotas [tʰ]. OA stimulai pasižymėjo gana ryškiai atviresniu, artėjančiu prie [e] kirčiuotu [ê] (04, 07, 09), vienbalsinamu kirčiuotu [ie] (04, 09) ir link gomurio kylančiais [n], [r], [l] (04, 09, 10, 14) (žr. šiuos garsus išryškintus 2 lentelėje; priminsiu – viešajame diskurse kaip fyfų kalbos ypatybė taip pat stilizuotas atviras [ê]

tarimas, užrašant jį kaip *ea*, žr. sk. 2.2.1). Šie požymiai ir jų kompleksų panaudojimas tam tikrai tapatybei siekti, be abejonės, verti nuodugnesnės ne tik audicinės, bet ir instrumentinės analizės bei papildomų eksperimentų. Šiuokart apsiribota audicine analize, atsiremiant į tai, kad būtent audiciškai pateiktą stimulą vertino ir eksperimento dalyviai moksleiviai.

Klausytojai taip pat atkreipė dėmesį į išsiskiriantį žemą dviejų kalbėtojų balso tembrą (02 ir 03 stimulai): atviruosiuose atsakymuose apie šias merginas pasitaikė replikų „vyriškas, prarūkytas balsas“ arba sąmoningų su vyrų darbu asocijuojamų profesijų prieskyrų „boksininkė, dėžių išnešioja, apsauginė, tolimųjų reisų vairuotoja“. Į 09 stimulo kalbėtojos mokytojo palyginimą su angelu sargu mokiniai reagavo kalbėtojos prieskyromis bažnyčiai, vienuolystei, tikybos mokytojos profesijai ar religijos studijoms. 10 stimulus išsiskyrė kiek vaikiško skambesio, aukštesnės intonacijos balsu ir pabaigoje pavartotu žodžiu *fainas*. Toliau tekste apibendrinant moksleivių atsakymus aptariami tik tie vertinimai, kurie buvo bendri visiems tos grupės stimulams, tačiau net ir tie, kuriuos moksleiviai išskyrė pagal vieną žymėtą savybę, apskritai buvo vertinami pagal daugiau kitų savybių, dažnai panašių kaip likę jų grupės stimulai.

Pagrindinių tiriamų kintamųjų /o/ ir /s/ charakteristikos stimuluose patikrintos instrumentiškai, PRAAT programa: pamatuota po keletą kiekvieno stimulo [o] žodžiuose „mokytojas“ arba „mokiniai“ ir pasirinktinai palygintos kiekvienos kalbėtojos kelių žodžių galo (*-as, -us, -is*) [s] spektrogramos. Nors ir nesisteminas, šis nedidelis palyginimas parodė, kad OA stimulų [o] pirmosios ir antrosios formančių dažnių vidurkis bendrai paėmus yra aukštesnis nei likusių grupių stimulų, o SSS stimulų alveolizuoto [s] spektrai žemesni (išryškėjantys anksčiau ir intensyvėjantys žemesnėje zonoje nei bendrinės kalbos ar artimo bendrinei kalbai [s]), kitaip sakant, jie turėjo įgavę priebalsiui [š] būdingų požymių (plg. [s] ir [š] požymių skirtumų tyrimą tarmės pagrindu, Jaroslaviene 2010: 252–253). Pastebėtina, kad SSS stimulams taip pat buvo būdinga pabrėžtinai ilgesnis [s] ištarimas. Be abejonės, išsami instrumentinė garsų analizė leistų tiksliai apibūdinti garsų požymius, tačiau straipsnyje aptariamam tyrimui tebuvo aktualu pažiūrėti, ar audiciškai tyrėjo girdimas skirtumas pasitvirtinta instrumentiškai. Kaip bus matyti toliau, stimulų vertintojams moksleiviams taip pat pakako „audicinės analizės“ stimulų reprezentuojamų kalbėtojų skirtumams užfiksuoti.

Žinoma, operacionalizuojant stimulus su jiems būdingomis savybėmis kaip galimai skirtingo stiliaus raišką, neatmetamas fonetinis kontinuumas ir tikimybė, kad artimą garsą gali vartoti ir kitam stiliui priskirta kalbėtoja, bet laikomasi prielaidos, kad lemiamą vaidmenį vaidina ne tik atskirų garsų požymiai, bet ir *didesnis* tokių garsų *skaičius* stimule.

Kaip matysime toliau, net nekontroliuojant kalbos, kaip tyrimo objekto, kalbos variantai atkreipė vertintojų dėmesį ir sužadino tam tikras stereotipines sąsajas su socialiniais kalbėtojų tipais.

3.3. Pasąmoninių nuostatų eksperimento rezultatai

Eksperimentas davė unikalių rezultatų ir parodė Vilniaus paauglius turint itin išlavintą kalbinę klausą. Kaip ir kitur atliktuose tyrimuose, įrodančiuose, kad informantai geba pasąmoningai atskirti ir socialiai klasifikuoti visiškai nežymius pagal garsų kontinuumą manipuliuotus stimulus, nors sąmoningai jų negali apibūdinti (Plichta and Preston 2005: 127), vilniečiai moksleiviai taip pat demonstravo neįtikėtiną pasąmoninį gebėjimą atskirti kalbos stilius, akivaizdžiai pranokstantį jų sąmoningą žinojimą (nei iškart po eksperimento paklausti apie tyrimo tikslus, nei per trumpą diskusiją apie paauglių kalbos ypatybes įvardyti kalbos skirtumų jie negalėjo).

Tyrimas ne tik parodė, kad skirtingos Vilniaus paauglių merginų fonetinės raiškos priemonės siejamos su skirtingais įvaizdžiais ir tapatybėmis, bet ir patvirtino vyraujančius su stiliaus savybių rinkiniais susijusius stereotipus ar vaizdinius. Iš esmės pagal visas savybes ir potencialias profesijas stimulai buvo įvertinti kaip trijų skirtingų socialinių tipų kalbos reprezentantai. Kategorinės reikšmės kiekybiniuose vertimuose neturėjo tik savybės *kieta*, *pasitikinti savimi* ir tinkama būti *žurnaliste* – pagal jas grupės buvo įvertintos vienodai, be statistiškai reikšmingų skirtumų; veikiausiai tai rodo, kad šios savybės laikomos turinčiomis platesnį socialinės reikšmės diapazoną ir todėl yra pritaikomos universaliau, arba kad jos tiesiog neturi konkrečiau turinio. Žr. 3 lentelę.

Savybės ir profesijos	Kalbėtojų grupių vertinimas					
Daugiau ar mažiau pasižymi šiomis savybėmis:						
<i>Siekianti tikslo – neturinti tikslo</i>	NEU 1,50 ^d	***bc	SSS 2,02	***	OA 2,48	
<i>Rimta – lengvabūdė</i>	NEU 1,33	***	SSS 1,96	***	OA 2,72	
<i>Įdomi – nuobodė</i>	NEU 1,84	*	SSS 2,08	n. s.	OA 2,08	NEU * OA
<i>Pasitikinti savimi - nepasitikinti</i>	OA 1,88	n. s.	NEU 1,99	n. s.	SSS 2,13	OA * SSS
<i>Nefyfa – fyfa</i>	NEU 1,43	**	SSS 1,74	***	OA 2,82	
<i>Protinga – kvaila</i>	NEU 1,35	***	SSS 2,01	***	OA 2,65	
<i>Linksma – niūri</i>	OA 1,52	***	SSS 2,08	**	NEU 2,40	
<i>Kieta – nevykėlė</i>	OA 1,89	---	SSS 2,02	---	NEU 2,08	
Labiau / mažiau tinka dirbti:						
<i>Verslininke</i>	NEU 1,60	***	SSS 2,07	***	OA 2,33	
<i>Madų srityje</i>	OA 1,35	***	SSS 2,22	n.s	NEU 2,44	OA *** NEU
<i>Žurnalistė</i>	NEU 1,90	---	OA 1,99	---	SSS 2,11	
<i>Gydytoja</i>	NEU 1,55	***	SSS 2,03	***	OA 2,42	
<i>Muzikos srityje</i>	OA 1,69	**	SSS 2,01	**	NEU 2,3	OA *** NEU
<i>Reklamos srityje</i>	OA 1,76	**	NEU 2,12	n.s.	SSS 2,12	OA ** SSS
<i>Vadybininke</i>	NEU 1,64	***	SSS 2,04	*	OA 2,32	

3 lentelė. Stimulų grupių vertinimai pagal duotas savybes ir profesijas (b. Dunno-Bonferonni daugybinio palyginimo testas; c. ***= $p < 0,001$, **= $p < 0,01$, *= $p < 0,05$, n. s.=nėra skirtumo; d. Friedmano testo vidutiniai rangai, mažesnis skaičius=veikiau būdinga kairioji savybė/labiau tinka dirbti pagal nurodytą profesiją; -- =neskaičiuota, nes Friedmano testas nerodė skirtumų)

Toliau pateikiama kiekvienos iš trijų hipotetizuotų merginų kategorijų vertinimų statistinė ir kokybinė analizė – septynių OA, keturių SSS ir trijų NEU stimulų vertinimų statistiniai vidurkiai ir dažniausiai

pasikartoję, bendri tos grupės stimulams kalbėtojų apibūdinimai. Prie *visų* kalbėtojų atviruosiuose atsakymuose kaskart pasitaikydavusios neigiamos replikos neanalizuotos, išskyrus tuos atvejus, kai pateikiama savybė būdavo kartojama tik prie tos grupės stimulų. Manytina, kad moksleiviai vertino neigiamai dėl dviejų priežasčių – arba kai kalbėtoja jiems akivaizdžiai nepatikdavo, arba norėdami pašmaikštauti. Pirmuoju atveju buvo kartojami stereotipiški nekvalifikuoti paslaugų srities darbai kaip *kasininkė, pardavėja, valytoja* ir pan., antruoju būdavo pasirenkamos pačios įvairiosios paprastai su moterimis mažiau asocijuojamos profesijos (*furistė, suvirintoja* ir pan.) ar originalūs, ta proga sukurti užsiėmimai (*tualetų emalininkė, kastuvų supirkėja* ir kt.).

Kadangi tyrime daryta prielaida, kad stimulų reprezentuojami kalbos variantai moksleivių sąmoningai bus vertinami pagal tai, kaip jie atitinka už mokyklos ribų galiojančias universalesnes tapatybės raiškos normas, bet koks sąmoningai fiksuojamas nukrypimas nuo „tinkamos kalbos standarto“ galėjo išprovokuoti neigiamą vertinimą, pavyzdžiui „netinka aukšto socialinio statuso profesijai“. Toliau aptariamos tiriamųjų kalbos ypatybių indeksinės reikšmės, galima manyti, bus galiojančios Vilniaus kalbos bendruomenėje ir galbūt plačiau.

3.3.1. Kokios kalbėtojos gražiausios?

Buvo nepaprastai įdomu patirti Vilniaus moksleivius sąmoningai patvirtinant stereotipinę /o/ varianto – platesnio, žemesnio lūpinio [ɔ] – asociaciją su vadinamųjų fyfų kategorija ir tomis pačiomis socialinėmis reikšmėmis, kokios sudaro viešojo diskurso fyfos stereotipą.

Tam tikrų ženklų būta jau atliekant eksperimentą. Dažnu atveju klasėse leidžiant būtent kalbamąjį garsą turinčius įrašus atsirasdavo šio tokio sujudimo – šypsenu, replikų „fyfa“, nuleistų plaštakų kratymo kilstelėjus rankas (panašu, kad šis gestas laikomas sutartiniu fyfos pamėgdžiojimu), taip pat kartkartėmis balsu būdavo pakartojamas žodis „mokytojas“, vietoj pirmojo *o* ištariant [ɔ]. Daugiausia tokios reakcijos sulaukdavo 10 stimulus – priminsiu, jam buvo būdingas kiek vaikiškas balsas ir atitinkamai kiek aukštesnė intonacija, taip pat pabaigoje pavartotas žodis *fainas*. Vis dėlto iš likusių stimulų su tiriamąja kalbos ypatybe taip pat matyti polinkis priskirti juos fyfų grupei. Be to, eksperimento metu pastebėta, kad diduma moksleivių asmens savybių vertinimus anketoje sužymėdavo greičiau nei pasigirsdavo žymėtasis žodis *fainas*.

Taigi OA stimulai statistiškai reikšmingu skirtumu nuo likusiųjų įvertinti kaip turintys daugiausia neigiamų su asmens branda, patikimumu susijusių savybių: apie šiuos įrašus moksleiviai teigė, kad kalbėtojos veikia *neturi tikslo, yra nerimtos, neprotingos* ir panašiausios į *fyfas*. Galimų profesijų vertinimai patvirtino fyfų socialinės kategorijos stereotipe vyraujančią dėmesį išvaizdai: moksleivių nuomone, šioms kalbėtojoms gerokai labiau nei kitoms tiktų dirbti *madų srityje*. Gali būti, kad išsiskiriančios išorės svarba lėmė ir reikšmingesnę nei likusiųjų prieskyrą *muzikos* ir *reklamos sritims*. Taip pat šiai stimulų grupei buvo priskirta daugiausia teigiamos savybės *linksma*.

Pastebėtina, kad nerimtu ir fyfišku stimulų reprezentuojamą kalbėjimą labiau buvo linkusios laikyti merginos nei vaikinai. Taip pat būtent vertintojos merginos dažniau pabrėžė, kad tokioms kalbėtojoms netinka rimtas (pavyzdžiui, verslininkės, gydytojos) darbas.

Anketose pateikti atsakymai į atvirosius klausimus (prašymą apibūdinti kalbančią merginą ir tikėtiną jos veiklą ateityje) papildė kiekybinės tyrimo dalies rezultatus viešojo diskurso kuriamomis stereotipinėmis socialinėmis reikšmėmis. Ryškiausios pasikartojančios [v] garso reprezentuojamo stiliaus socialinės reikšmės buvo tokios asmens savybės kaip neaukštas intelektas (plg.: *neprotinga, nemąstanti, bukoka, kvailė, kvailoka, durna, nepasižyminti proto galiomis/intelektu, „protu nesugadinta“* ir pan.) ir nenoras įdėti pastangų lavinti intelektinius gebėjimus (*nesimoko, nedaug laiko skiria mokslams, prastai/vidutiniškai mokosi, nepatinka mokytis, nelabai apsisikaičiusi, neišprususi*), taip pat tam tikras atsainumas, neatsakingumas (*lengvabūdė / lengvabūdiška, paviršutiniška, nerimta, atsipalaidavus, daug laiko skiria/leidžia pramogoms, svarbiausia pramogos, mėgsta pramogas*), egocentriškumas ir arogancija aplinkinių atžvilgiu (*pasikėlus, susireikšminusi, per daug gerai save vertina, pasipūtusi, nori būti pranaši, pamaiva, skiria daug dėmesio sau, save įsimylėjusi, snobė, savanaudė, egoistė, pati sau faina, patinka sau, savimyla, mėgsta būti dėmesio centre, nori kad ją visi žinotų*), na ir, žinoma, panašumas į ar priklausymas kategorijai *fyfa/fyfcė, fyfiška, tuštutė, blondinė/blondė*. Kiek rečiau minėta išvaizda ar dėmesys išvaizdai (*graži, žavi, gražiai atrodo, simpatiška, madinga/mėgsta madą*), taip pat plg. neigiamus komentarus apie šią savybę⁷:

⁷ Čia ir toliau anketų komentarų perrašuose išlaikyta autentiška rašyba ir skyryba.

„naudojanti per daug tamsią pudrą ir mėgstanti tigriuko raštą“
„moteris – lelė“
„špaklinė“
„manau kreipia dėmesį į išvaizdą labiau nei į vidų“.

Tarp galimų ateities profesijų OA stimulų atviruosiuose vertinimuose vyravo mados (*modelis, stilistė, dizainerė, drabužių pardavėja*), kūno priežiūros (*kirpėja, manikiūrininkė, visажistė, kosmetologė, kosmetikos pardavėja/konsultantė, grožio salono darbuotoja* ir pan.), muzikos (*dainininkė, šokėja, muzikantė*, „pop kultūros atstovė (scenoje)“) sritys, taip pat darbas TV ar radijuje (dažniausiai, *laidų vedėjos*, bet ir „orų ar žinių mergaitės“, *loterijų vedėjos*). Kiek rečiau moksleiviai minėjo reklamą, retkarčiais dar ir aktorės darbą (pastarieji veikiausiai susiję su tam reikalui, manytina, tinkama tokios kategorijos merginų išvaizda, plg. komentarus „galėtų vaidinti reklamose“, „reklaminė mergina“).

Nors dalis moksleivių prie visų kalbėtojų buvo linkę įrašyti po kokį, jų akimis, itin nepatrauklų užsiėmimą ar darbą, užuominų į erotines paslaugas (*kekšė, prostitutė, naktinė plaštakė, striptizo šokėja, seksoviukas, sekso prekių gamintoja, lengvo būdo mergina*, „*pasileidus mergiotė*“ ir pan.) pasitaikė tik hipotetizuojamos fyfų grupės anketose. Taip pat, palyginti su kitomis, šio grupės kalbėtojos sistemingiau apibūdintos kaip tokios, kurios apskritai nedirbs, plg.: *bedarbė, neturės specialybės, namų šeimininkė, nedirbs*, „ištekėtų už turtingo vyro ir nedirbtų“, „nedirbs, nes gyvens su turtuoliu“ ir kt.

Iš tiesų, kalbėsena su būdinga ypatybe [p] (likusių minėtų ypatybių komplekse) stimuliavo tą patį ryškų viešojo diskurso kuriamą ir, kaip matyti, moksleiviams gerai žinomą, fyfos stereotipą su visu jam būdingu socialinio asmens tipo, elgsenos, savybių atributų kompleksu. Plg. dar šiuos anketose įrašytus komentarus:

„graži, bet tuščia“
„graži, bet durna“
„turi jorkšyro terjerą, daug dažosi, mėgsta dainuoti, šokti, turi daug draugų, gyvena dideliame name“
„turbūt klausosi popso“
„domisi mada ir makiažu“
„turi daug draugų, atostogauja prie jūros, jos labai mėgsta raudonai, mėgsta dėvėti sukneles, aukštakulnius, nuolat galvoja apie savo išvaizdą“.

Keliuose anketų komentaruose, be kita ko, atkreiptas dėmesys į kalbą, stilizuotos stereotipinės fyfų kalbėsenos ypatybės – specifiniai diskurso žymikliai, vaikiškoji (priebalsius minkštinanti) fonetika, nestandartinė (praščiokiška) rašyba, plg.:

„kalba fyfiškai“

„niu kė žiniau, toke kažkoke“

„miau miau“

Vis dėlto negalima apibendrinti, kad fyfos stereotipas įtraukia tik neigiamas reikšmes. Apie labiausiai su fyfų kategorija sietas šios stimulų grupės kalbėtojas anketose moksleiviai, be kita ko, rašė, kad jos yra energingos, aktyvios, imasi iniciatyvos, turi idėjų. Neigiami, šabloniniai vertinimai moksleivių atsakymuose vyravo, tačiau, kaip minėta, dalis OA stimulams priskirtų savybių buvo susijusios su populiariaja pramogų, grožio, mados industrija, vertintojų nebūtinai traktuota kaip neigiama. Dalis vertintojų nenuvertino ir intelektinių šios grupės kalbėtojų gebėjimų, kai kurie teigė, kad jų klausytų ištraukų autorės nėra fyfos, bet tik panašios ar skamba kaip fyfos, plg.:

„fyfiškas balsas, bet pati nėra fyfa, visų atstovaujančių mokinius kur nors, balsai tokie“

„Truputį „fyfa“, bet tik iš balso. Šiaip, atrodo, protinga, turinti, ką pasakyti, idėjų“

„Kažkodėl atrodo, kad jos „fyfiškumas“ netikras, lyg buvo bandoma imituoti „tuštutę“.

Kitaip tariant, matyti, kad tokio tipo merginos socialinė kategorija yra platesnė, apimanti tiek nares, kurioms taikomas neigiamas socialinis stereotipas (priskiriamos neigiamos asmens savybės ir mažai kvalifikuoti darbai aptarnavimo srityje), tiek tas, kurios yra pajėgios užsiimti savo srityje aukštai kotiruojama veikla (plg. abu tipus apimančią komentarą „[galėtų dirbti] ant podiumo arba kfc⁸“) tiek galimai tokias, kurios nepriklauso nei žemajam, nei aukštajam fyfos kategorijos sluoksniui, bet turi panašių bruožų. Neabejotina, kad greta tirtosios fonetinės ypatybės – užpakalinės eilės lūpinio [p] turėtų egzistuoti daugiau papildomų kalbinių (ir ne tik) ypatybių, atskiriančių mažesnes šio plataus socialinio tipo klases.

⁸ *Kfc* trumpinamas greito maisto užkandinių tinklo „Kentucky fried chicken“ pavadinimas. Citatoje veikiausiai nurodoma į darbą prie prekystalio.

3.3.2. Kokios kalbėtojos protingiausios?

Aukščiausios asmens kompetencijos savybės ir su aukštesne kompetencija, išsilavinimu susijusios profesijos buvo priskirtos neutralios vilnietiškos tarties stimulams: statistiškai reikšmingu skirtumu nuo kitų dviejų grupių NEU stimulų kalbėtojos buvo įvertintos kaip, visų pirma, *protingesnės, rimtesnės, neįfyfos* (pastarąsias savybes priskirti labiau buvo linkusios merginos), labiau *siekiančios tikslo* ir tokios, kurios ateityje galėtų dirbti *verslininkėmis, gydytojomis, vadybininkėmis*⁹. Šios grupės kalbėtojos taip pat buvo įvertintos kiek geriau už kitas kitų pagal savybę *įdomi*.

Atsakymai į atviruosius klausimus patvirtino šias stilistiškai nežymėtos vilnietiškos tarties socialines reikšmes. Tarp nurodomų ateities profesinės veiklos sričių vyravo verslo (dažnai nurodomos vadovaujančios pareigos, pvz., *direktorė, vadovė*), vadybos, ekonomikos, finansų, teisės, medicinos, akademinė (mokslo) sritys, taip pat minėtos politika ir valstybės tarnyba. Įdomu, kad greta šių, atrodytų, visuotinai vertinamų veiklos perspektyvų, NEU stimulų grupei taip pat dažnai priskirta kūrybinio darbo, meno sritis ir – kiek rečiau – žurnalistės, pranešėjos ar žinių vedėjos darbas.

Su NEU stimulų profesijų vertinimais dera jiems sistemingai priskiriamos didelius intelektualinius gebėjimus ir jų lavinimą nurodančios savybės *protinga, gabi, sumani, supratinga, išsilavinusi, siekianti žinių, gerai besimokanti, norinti mokytis* ir kt., atitinkamą veiklos lauką apibrėžianti savybė *rimta*, taip pat asmens gebėjimą ir norą kryptingai veikti ar vadovauti nurodančios savybės *pasitikinti savimi, užtikrinta, žinanti, ko nori, turinti savo nuomonę, siekianti savo tikslų, ryžtinga, tvirta, valdinga, griežta* ir kt. Be to, nežymėtą vilnietišką kalbėjimą reprezentuojančios merginos (ypač 6 ir 13 stimulai) moksleivių buvo įvertintos kaip turinčios gerą iškalbą, gebančios kalbėti sklandžiai. Iš komentarų matyti, kad būtent tai kai kuriems vertintojams sukėlė asociaciją su žurnalistės darbu ateityje. Greta šių,

⁹ Profesinę prieskyrą „vadybininkė“ sunku vertinti vienareikšmiškai. Interpretuojant pagal konkretaus vertintojo atsakymų visumą, matyti, kad dažnu atveju ši prieskyra turi neigiamą nuobodaus, tipinio, ypatingų kompetencijų nereikalaujančio darbo reikšmę (apie tai, kad tais pačiais būdvardžiais vertintojai išreiškia teigiamas, neigiamas ar neutralias reikšmes rašo ir kiti tyrėjai, kartu pabrėždami atvirųjų klausimų metodinį privalumą duotų skalių būdvardžiams patikrinti, plg. Garrett, Williams and Evans 2005: 47–48).

iš esmės sąmoningai išsiugdomų, savybių, NEU stimulams priskirtas visas pluoštas patrauklaus asmens charakteristikų – kalbėtojos įvertintos kaip *įdomios, malonios, nuoširdžios, mielos, draugiškos*.

Vis dėlto kartu nemažai daliai vertintojų stilistiškai nežymėti stimulai sudarė pernelyg rimto, nuobodaus ir uždaro žmogaus įspūdį, plg. savybes *nuobodi, neįdomi, nieko ypatingo, neišraiškinga, niekuo neišsiskirianti, flegmatiška, stereotipinė, pilka/pilka pelytė, banali, neoriginali* ir kt.; *niūri, nyki, santūri, drovi, rami, nedrąsi, liūdna* ir kt; *užsidariusi, mėgstanti būti viena, neturinti/turinti mažai draugų, mažai bendraujanti* ir kt. Iš dalies šios savybės paaiškina asociaciją su (vienišo keistuolio?) menininko darbu, tačiau pirmiausia jos neabejotinai atitinka neigiamą asocialios moksluokės stereotipą, plg. komentarus:

„moksluokė ir nuobodi“

„Rimta. Nuobodi“

„lieva moksluokė“.

Kritika už pernelyg didelį susitelkimą į mokslus ar norą sudaryti išsilavinusio žmogaus įspūdį matyti iš tokių paauglystės amžiaus neautentiškumą demaskuojančių bendraamžių komentarų kaip „vaidina protingą“, „bando kalbėti protingai“, „apsimeta rimta“, „nori padaryti gerą įspūdį“.

Be abejonės, čia apibendrintas neutraliai vilnietiška tarčiai Vilniaus moksleivių priskirtas socialinės reikšmės dera vertinti tik atsižvelgiant į eksperimento kontekstą. Kitų kalbėjimo stilių kontekstas galėtų išprovokuoti kitokius vertinimus. Pavyzdžiui, tokiu pat metodu atliktame eksperimentiniame tyrime, kur nežymėta vilnietiška moksleivių tartis buvo pateikta vertinti tarmės ir bendrinės kalbos kontekste, aukščiausios kompetencijos ir statuso asmens savybės (*siekiantis tikslo, patikimas, rimtas, protingas*) buvo priskirtos *bendrinės kalbos* ypatybių turintiems stimulams, o vilnietiška tartį reprezentavę stimulai pagal šias savybes reitinguoti prasčiau, nors geriau nei tarminiai. Įdomu, kad pagal šiuolaikinio ir patrauklaus asmens įvaizdžio savybes *įdomus, kietas, malonus* neutralios vilnietiškos tarties stimulai buvo įvertinti geriausiai už likusius ar bent ne prasčiau kaip bendrinės kalbos (plg. Vaicekauskienė, įteikta). Šia prasme aptariamasis eksperimentas dar kartą patvirtina su Vilniaus kalba (kalbėtojais) siejamą socialinę reikšmę *įdomus*.

3.3.3. Sunkiausiai kategorizuojamos kalbėtojos

Stimulus, turinčius alveolizuoto [s] ypatybę, mūsų vertintojai paliko vidurinėje pozicijoje palyginti su aukščiau minėtais neutraliaisiais stimulais ir tais, kuriems buvo būdingas garsas [ɐ]. Pagal daugumą asmens savybių šios grupės kalbėtojos buvo įvertintos prasčiau nei NEU (moksliekių stiliaus) ir geriau nei OA (fyfų stiliaus) įrašai (tik pagal savybę *įdomi* be statistinio skirtumo nuo OA stimulų, o pagal savybę *linksma* prasčiau už OA stimulus, bet geriau už NEU). Kitaip sakant, rimtame, intelektualiam kontekste SSS kalbėtojai suskamba kaip ne tokios aukštos kvalifikacijos, bet linksmesni žmonės, o pramoginiame, su fyfos stereotipu asocijuojamame kontekste, kaip rimtesni ir kompetentingesni (priskirti šių stimulų kalbėtojoms savybes *linksma*, *įdomi*, *nefyfa* labiau buvo linkusios merginos).

Vidurinė pozicija SSS stimulų grupei buvo būdinga ir vertinant tikėtinas ateities profesines sritis: šis kalbėjimo stilius nebuvo laikomas tiek pat tinkamu aukščiausios kvalifikacijos reikalaujančioms, „rimtomis“ laikomoms verslininkės, gydytojos specialybėms kaip neutralusis, tačiau tinkamesniu nei OA stilius. Lygiai taip pat SSS stimulų grupės kalbėtojos taip smarkiai nesietos su pramogų, muzikos, grožio sritimis kaip tos, kurioms būdingas platesnis [ɐ], tačiau su muzikos sritimi labiau (ypač vaikinių atsakymuose) nei NEU stimulų kalbėtojos.

Įdomiausia, kad vidutiniai SSS stimulų vertinimai aiškiai atsiskiriančių dviejų likusių stimulų grupių kontekste patvirtina šiame tyrime hipotetizuotą alveolizuoto [s] sąsają su būtent „rimta pramoga“, su tuo, kas pateikiama kaip rimta arba yra rimta palyginti su bendru, į pramogą orientuotu kontekstu. Kaip minėta, SSS stilius gali būti būdingas tam tikrai sakytinės žiniasklaidos, muzikinio radijo, garsinės reklamos aplinkai. Mūsų tyrime alveolizuoto [s] stimulų tartis ypač akivaizdžiai susiejama su muzikos sritimi – mažiau nei galimai populiarios muzikos sąsają implikuojantis OA stimulų stilius, bet gerokai labiau už NEU stilių.

Alveolizuotą [s] naudojančio stiliaus neapibrėžtumą, tarpinę poziciją (pernelyg) rimto, intelektualaus, stereotipiškai asocijuojamo su nuobodžiu vienišiumi vs lengvabūdiško, pramoginio, stereotipiškai kvailo savimylės stilių kontekste patvirtina ir informantų atsakymai į atvirosius klausimus. Komentuodami SSS grupės stimulus moksleiviai padovanojo tokių komentary:

- „per vidurį tokia“
- „neutrali nei linksma, nei rimta“
- „ir linksma, ir rimta“
- „ieško pusiausvyros tarp sunkaus ir lengvesnio gyvenimo būdo“.

Iš atvirųjų moksleivių vertinimų matyti, kad SSS stimulams, viena vertus, priskiriamos tos pačios intelektualaus, kvalifikuoto, patrauklaus asmens savybės ir profesijos kaip NEU stimulams (jie taip pat įvertinami kaip protingi, rimti, siekiantys tikslo, bet ir malonūs žmonės, tinkami veikti verslo, mokslo, politikos ir kitose rimtose srityse), tačiau, kita vertus, jie atsiskiria nuo NEU stimulų kaip neturintys neigiamos savybės „vienišas, užsidaręs moksluikas“ ir kaip turintys papildomų savybių. Pagal papildomas savybes SSS stimulų kalbėtojos priartėja prie OA kalbėtojų, nes kai kurių moksleivių vertinimu, jos atrodo „atsipūtusios“, lengvabūdės, pramogaujančios merginos.

Šios papildomos savybės nėra ryškiausios, tačiau vertintojų buvo kartojamos sistemingai. Iš komentarų matyti, kad vertinama pirmiausia moksluiko stereotipo atžvilgiu ir įvedamas laisvumo, pramogos predikatas, plg.:

- „rimta, bet normali“
- „rimta, kritiškai mąstanti, tačiau atsipalaidavusi mergina“
- „kartais patinginiaujanti“
- „nėra moksluikė, bet ir nėra kvaila“
- „nėra „šventuolė“
- „netaip rimtai žvelgia į mokslus, laisvesnė, bet nevisai lengvabūdiška“.

Ši asociacija ryški SSS kalbėtojų ateities užsiėmimo vertinimuose: greta visuotinai aukštam statusui priskiriamų profesijų SSS stimulų anketose moksleiviai įrašė meno, kūrybos, muzikos, pramogų sritį, žurnalisto (TV ar radijo laidų vedėjos) darbą.

4. Išvados

Tyrimas parodė, kad užpakalinės eilės lūpinį [v] ir alveolizuotą [s] naudojantis stilius bei neutrali vilnietiška tartis Vilniaus moksleivių, Vilniaus miesto ir veikiausiai platesnėje lietuvių kalbos

bendruomenėje iš tiesų suvokiamas kaip žymintis skirtingomis asmeninėmis savybėmis ir profesiniu potencialu pasižyminčius socialinius tipus. Galima teigti, kad tirtosios tarties ypatybės yra socialiai reikšmingi indeksai, išprovokuojantys tam tikrų susijusių socialinių reikšmių kompleksus.

Garsas [v] kelia asociaciją su vadinamųjų fyfų kategorija. Jo indeksinių reikšmių lauką apibrėžia reikšmės, būdingos šiuolaikinei populiariajai kultūrai: pramogiškumas, nerimtumas, menkas intelektualinių gebėjimų poreikis, susitelkimas į tam tikros, neretai seksualiai provokuojamos išvaizdos standartus. Įdomu, kad tokias socialines šio tarties varianto reikšmes labiau palaiko merginos.

Neutrali, tirtaisiais garsais ir kitomis jaunimo kalbos ypatybėmis nepasižyminti vilnietiška tartis žymėtųjų eksperimento stilių kontekste moksleiviams asocijuojasi su moksluokės socialiniu tipu, stereotipiškai vertinamu kaip aukšto intelekto ir kompetencijos, siekiančiu gero išsilavinimo ir neabejotinai perspektyvaus užsiimti visuotinai vertinama profesine veikla ir eiti vadovaujamas pareigas. Vis dėlto iš esamosios moksleivių kasdienybės perspektyvos šis socialinis kapitalas dėl savo amžiui ne visai autentiškos orientacijos į suaugusiųjų vertybes gali būti priimamas kaip mažiau patrauklus, toks, kuris siejamas su asmens savybėmis *nuobodus, stereotipinis, vienišas*. Taip pat įdomu, kad eksperimentas patvirtino ankstesnių tyrimų išryškintą su Vilniaus kalba siejamą socialinę reikšmę *įdomus*.

Garsas [v] ir neutralusis vilnietiškas stilius akivaizdžiai pasąmoningai išprovokavo gatavas stereotipines ideologines schemas, kuriamas ir skleidžiamas per medializuotus internetinius diskursus. Moksleiviai jas atpažino ir pritaikė vertindami kalbėtojus. Galima sakyti, kad vertinimai atspindėjo dvi integralias ir viena kitai oponuojančias reikšmių sistemas – *protinga vs neprotinga, rimtos pareigos vs prastas arba nerimtas darbas* ir pan. Kaip buvo parodyta analizuojant fyfų diskursą ir humoro laidų stilizacijas, fyfų kategorijos stiliaus raiška apima ir kalbos variantus, tarp jų, [v] – taigi sąmoninė vertintojų reakcija iš esmės nenustebino, bet patvirtino stereotipinę šio balsio reikšmę. O štai kad nežymėtas vilnietiškas kalbėjimas mokyklos kontekste žymi orientaciją į aukštą kompetenciją ir statusą – savybes, tolimesnes paauglių kasdienių praktikų socialinėms vėrtėms, buvo įdomus rezultatas. Jis rodo, kad paaugliai pagal funkcionalumą sąmoningai prilygina Vilniaus kalbą geriausiai lietuvių kalbos atmainai, vadinamajai bendrinei kalbai. Būdama nežymėta jaunimo kalbos ypatybėmis ir

neturinti vadovėlinės bendrinės kalbos fonetikos požymių, Vilniaus tartis vilniečių jaunuolių veikiausiai yra suvokiama kaip preskriptyvioji formalaus aukštojo suaugusiųjų stiliaus norma.

Be abejonės, straipsnyje apibendrinamas Vilniaus moksleivių tarties variantų socialines reikšmes dera vertinti tik atsižvelgiant į kalbinį eksperimento kontekstą. Eksperimentinėje situacijoje, kaip ir natūralioje interakcijoje, kontekstas visada bus lemiamas vertinimo veiksnys. Gali būti, kad jis paveikė stimulų su alveolizuotu [s] vertinimus, nes šie stimulai buvo apibūdinti kaip tarpinė kategorija kitų dviejų stilių indeksuojamų reikšmių lauko atžvilgiu. Iš tiesų, internetinio metakalbinio diskurso duomenys nerodo, kad alveolizuotas [s] būtų ryškus stereotipinis, plačiai atpažįstamas kalbos variantas; abejotina, kad moksleiviai šį garsą stimuluose būtų sąmoningai atpažinę, jis veikiau skirtingas mažiau įsisąmonintų kalbos variantų – stiliaus žymiklių kategorijai. Vis dėlto unikalų tai, kad eksperimentu buvo patvirtinta ta pati [s] sąsaja su medializuotos rimtosios pramogos stiliumi, muzikos ir žiniasklaidos sritimi kaip diskurso komentaruose. Jau atlikus eksperimentą ir skelbiant tyrimo rezultatus žiniasklaidoje, iš skaitytojų komentarų po publikuotu interviu gauta patvirtinančių duomenų apie alveolizuoto [s] sąsajas su medijų sritimi (tik reikia turėti galvoje, kad komentuotojai aptarinėjo straipsnyje minimą „šveplą“ [s]), plg.:

neisivaizduoju, kaip sveplumas bent kiek gali asocijuotis su protu. tai bjaurus tarties trukumas, negaliu klausytis. yra kazkoks reklamu garsintojas, daznai kino filmu reklamas garsina, totaliai sveplas, neatsistebiu, kad jis dirba. jauni zmones pamegdzioja reklamas nuo vaikystes, ir tas baisus sveplavima [...] plinta. [Skaitytojo komentaras, pasirašyta Nesvepla, *delfi.lt*]

labai slykstus, erzinantis garsas. pasibjauretina maniera ta S suminkstinti ir suSHveplinti. kas idomiausia, sita svepluma pasigauna gan issilavine, lyg ir normalus zmones. gal is mandrumo. gal tokiu budu prasimusa kazkiek uzslepta arogancija. nezinau. ir per TV ne karta teko girdeti siu susveplinimu. bet gyvai tai 100x baisiau - nes nuo pasnekovo nepabegsi, kaip nuo teleko. [Skaitytojo komentaras, nepasirašytas, *delfi.lt*]

Greta polinkio sieti alveolizuotą [s] su tam tikru šiuolaikinės žiniasklaidos, muzikos srities veiklos stiliumi, tyrime nustatyta ganėtinai plati kalbos variantų asociacija su žurnalistika. Praktiškai be statistinio skirtumo (vos ryškesnė sąsaja neutralių stimulų grupėje) visų stimulų kalbėtojai buvo

įvertinti kaip tinkami žurnalistikos sričiai. Veikiausiai tai reiškia, kad šiuolaikinę sakytinę žiniasklaidą Vilniaus jaunimas mato kaip atvirą įvairiems stiliams ir įvaizdžiams terpę.

Apibendrinant galima pasakyti, kad tirtosios kalbos ypatybės ir kalbėjimo stiliai lietuvių kalbos bendruomenėje yra atpažįstami. Į juos reaguojama kaip ideologines schemas pritaikant įsitvirtinusių viešojo diskurso stereotipus ar tam tikrą pasąmoninį žinojimą, suformuotą lietuvių kalbos bendruomenės narių socialinės kompetencijos ir lietuvių kalbos variantų socialinių reikšmių išmanymo. Neabejotina, kad bent jau neutralusis vilnietiškas stilius ir alveolizuotas [s] neapsiriboja tik kalbėtojomis moterimis ir lyties kintamasis būtų vertingas tolesnių lietuvių kalbos variantiškumo tyrimų papildas.

Literatūra

- Aliūkaitė, Daiva. 2013. Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. *Taikomoji kalbotyra* 2, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2013-2>.
- Bandoriūtė, Salomėja. 2011. Šiuolaikinių anekdotų apie lytis pašaipos taikiniai ir kalbinė raiška. *Lietuvių kalba* 5, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/35>
- Chambers, Jack K. 1995. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Blackwell.
- Čekuolytė, Aurelija. 2012. Etnografinio metodo taikymas sociolingvistiniuose (jaunimo kalbos) tyrimuose. *Taikomoji kalbotyra* 1, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2012-1>
- Čekuolytė, Aurelija. 2014a. Streetwise, Active and Cool: How Do Vilnius Adolescents Perceive Their Peers' Linguistic Identity? *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2014-6>.
- Čekuolytė, Aurelija. 2014b. *He blet nachui was in a shop*: Swearing Practices and Attitudes to Swearing among Vilnius Adolescents. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2014-6>.
- Čičirkaitė, Ramunė. 2014. Vilnietiško balsių ilginimo socialinė reikšmė. Moksleivių pasąmoningųjų nuostatų tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2014-6>.
- Eckert, Penelope. 2008. Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12/4, 453–476.

- Garrett, Peter, Angie Williams and Betsy Evans. 2005. Accessing social meanings: Values of keywords, values in keywords. *Acta Linguistica Hafniensia* 37, 37–54.
- Jaroslavienė, Jurgita, 2010. *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41 (1), 167–192.
- Labov, William. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Maegaard, Marie. 2005. Language attitudes, norm and gender. A presentation of the method and results from a language attitude study. *Acta Linguistica Hafniensia* 37, 55–80.
- Maegaard, Marie. 2007. *Udtalevariation og forandring i københavnsk. En etnografisk undersøgelse af sprogbrug, sociale kategorier og social praksis blandt unge på en københavnsk folkeskole*. C.A. Reitzels Forlag.
- Pharao, Nicolai, Marie Maegaard, Janus Spindler Møller and Tore Kristiansen. 2014. Indexical meanings of [s+] among Copenhagen youth: Social perception of a phonetic variant in different prosodic contexts. *Language in Society* 43 (1), 1–31.
- Plichta, Bartłomiej and Dennis R. Preston 2005: The /ay/s Have it. The perception of /ay/ as north-south stereotype in United States English. *Acta Linguistica Hafniensia* 37, 107–130.
- Preston, Dennis R. 2009. Are you really smart (or stupid, or cute, or ugly, or cool)? Or do you just talk that way? In Marie Maegaard, Frans Gregersen, Pia Quist and J. Normann Jørgensen (eds.) *Language attitudes, standardization and language change*. Oslo: Novus forlag. 105–129.
- Трубачев О. Н. 1964. Этимологические мелочи (1. выпендриваться, 2. гримза, 3. драндулет, 4. в пику, 5. стуколка, 6. фифа, 7. шкет). In *Этимология*. М., 1965. С. 131–134, <http://www.philology.ru/linguistics2/trubachev-65.htm>
- Urbanavičienė, Jolita. 2014. Vilniečių kalbos vardažodžių kirčiavimas: sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2014-6>.
- Vaicekauskienė, Loreta. (įteikta). Transformations of social values of language and stagnation of language policy in Lithuania. In Andrew Blasko and Diana Janušauskienė (eds.) *Values and Ideologies in Central Eastern Europe*. Washington, D.C.: Council for Research in Values and Philosophy.

Vaicekauskienė, Loreta. Graži ar protinga? Socialinės Vilniaus merginų tarties variantų reikšmės ir diskurso stereotipai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (6), www.taikomojikalbotyra.lt

Vaicekauskienė, Loreta. 2014. Įvadas. Vilniaus kalba: naujas tyrimų etapas. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2014-6>.

Vyšniauskienė, Inga. 2012. Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieškos. *Kalbotyra* 64, 140–157.

Vyšniauskienė, Inga. 2014. Corpus Analysis of Russian and English Resources in Vilnius Adolescents' Speech. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/numeris/2014-6>.